

PRIEBALSIAI *l, r, s, z* PRIEŠ ŽODŽIO GALO *e* AUKŠTAIČIŲ TARMĖSE

Ž. URBANAVIČIŪTĖ

Dėl teritorijos. Prieš galūninį lk. balsį *e* (t. p. *ė* ir *ę*) nepalatalizuoti *l, r, s, z* tariami truputi siauresnėje teritorijoje, negu tie patys priebalsiai prieš žodžio pradžios *e*¹. Pakraštinėse vakarinėse junginio *le* nepalatalizavimo arealo tarmėse (Dimšiai, Žagarė, Skaistgirys, Baisogala, Tyruliai, Gudžiūnai, Šlapaberžė, Krakės, Prienai...) *l* atskiruose žodžiuose prieš negalūninį *e* tariamas kietai, o prieš galūninį – minkštai. Analogiška padėtis yra ir su priebalsiais *s, z, r*: arealų *se, ze, re* ir *sa, za, ra* paribyje neretai tariami kietieji *s, z, r* prieš *e* žodžio pradžioje, bet minkštieji – žodžio gale (Stelmužė, Zarasai, Skudutiškis, Zervynos, Puvočiai, Merkinė, Šalčininkai, Dieveniškės, Eišiškės...).

a) **ė-kamienių daiktavardžių voc. sing.** Šios formos priebalsis *l* visoje teritorijoje, kur *l* prieš *e* nepalatalizuojamas, tariamas kietai: *sáula, káula, kála | kála, pėla | pėla*. Vokalizmas po *e* beveik visur vienodas, kad ir kaip kurioje šnektose būtų redukuojami trumpieji žodžio galo balsiai. Nukrypimų pasitaiko, bet nedažnai. Net tose rytų aukštaičių vilniškių šnektose, kur *le* dėsningai virsta *i lə*, voc. sing. formoje paprastai tariama – *la: pėla, sáula*. Formos *sáulə, mergėlə, vařlə, kálə* pastebėtos tik apie Daugėliški, Maženus, Kačergiškę, Tverėčių.

Vienoje kitoje rytų aukštaičių panevėžiškių tarmės šnektose (labai retai kitose tarmėse) *a < e* voc. sing. formoje redukuojamas: *pėlv, vařlv* (Traupis, Upninkai, Raguva, Krekenava, Karsakiškis, Miežiškiai, Siesikai...), *jaunúolv* (Siesikai) *kálv, vařlv* (Panevėžys, Šeduva, Šukionys...). Mūšos upyne žodžio galo balsis kartais visai išnyksta, pvz.: *vařl, kaūl, pėl* (Saločiai, Grūžiai, Pašvitinys, Pakruojis, Dikonys, Pabiržė, Užulėniai, Biržai, Jukiškiai, Radviliškis...)². Šalia pastarosios formos paprastai turima ir pilnoji forma: *pėla, vařla*.

Kartais minkštasis *l* tariamas naujuose žodžiuose: *vařla*, bet *kvaile* (Videniškiai, Kavarskas).

¹ Apie priebalsius *l, r, s, z* prieš negalūninius *e, ė, en žr.* Ž. Urbanavičiūtė, *Priebalsiai l, r, s (z?) prieš negalūninius ė, en* lietuvių kalbos tarmėse, „Kalbotyra“, XXI (1970), p. 75–87.

Šiame straipsnyje nagrinėjami priebalsiai *l, r, s, z* tik prieš žodžio galo *e* (išskyrus *ė < en*).

² Jei *ė-kamienis* daiktavardis daugiaskiemenis, jo voc. sing. forma be galūnės balsio tariama ne tik Mūšos upyne, bet beveik visose rytų aukštaičių tarmėse, pvz.: *panėp[pānēl, sesėp[sēsēl, sau-ldl* ir kt. Kitose tarmėse tokios formos vartojamos žymiai rečiau.

Maža terasta žodžių, kur voc. sing. galūnė *e* būtų po priebalsių *s*, *r*. Ji nesiskiria nuo atitinkamos galūnės po *l*, pvz.: *pū.sa*, *kepū.ra* (Kaltanėnai, Suginciai, Labanoras), *pū.sasara* (Daugailiai), *dīrsa* | *dzīrsa* | *gīrsa*, *žāgra* (Stirniai, Kabeliai, Druskininkai)³.

ē-kamienių daiktavardžių voc. sing. galūnę kai kuriose rytų aukštaičių vilniškių šnektose gauna ir kitų kamienų (dažniausiai senojo priebalsinio kamieno) daiktavardžiai: *žū.sa* (Ignalina, Ropiškė), *nōsa*, *žvėra* (Kaltanėnai), *sāsara* (Palūšė)⁴. Pasikeitus kamieniui, naujieji junginiai *re*, *se* priderinami prie senųjų, plg. *pū.sa* ir *žū.sa*, *pū.sasara* ir *žvėra*.

Neaiškus vokalizmo pakitimas J. Senkaus užrašytuose formose iš Lazūnų šnektos: *Gegužėlbi*, *paukštėlbi* LKK, II, 219.⁵

(**1**)**o**-kamienių [daiktavardžių voc. sing. formoje dabartinėse tarmėse paprastai būna minkštasis priebalsis ir nepakitęs vokalizmas, pvz.: *mėšle*, *dōbile*, *āsile*, *vī-re*, *āukse*, *vōre*; plg. dar A. Baranausko užrašytą formą *prietele* LM I 80 (Vabalninko p.). Tik vienoje kitoje rytų aukštaičių panevėžiškių šnektose redukuojamas galinis balsis: *māšlī*, *dōbīlī*, *āsīlī* (Smilgiai, Panevėžys, Ėriškiai, Panoteriai, Vadokliai...) arba *māšl*, *dōbīl*... *dōbēl*, *āsīl*... *āsēl* (Šeduva, Raginėnai, Panevėžys, Joniškėlis, Aukštelkos...). Visos tarmės šias formas taria su minkštaisiais *l*, *r*, *s*, tik Tverėčiuje pasakoma *dobilē*, *asilē*.

Pietų aukštaičiai apie Varėną, Kabelius, Nedingę, Dieveniškės, Leipalingį ir kt. **o**-kamienių daiktavardžių šauksmininkų pavyzdžiu pasidarą **io**-kamienių daiktavardžių šauksmininkų (dažniausiai tai daiktavardžiai su deminutyvine priesaga – *ulis*). Šių šauksmininkų *l* taip pat minkštas: *dziēdule* | *dziēdūle*, *dziēvule* | *dziēvūle*, *tēvule* | *tēvūle*, *gaidule* | *gaidūle*...

Senuosiuose raštuose **o**-kamienių daiktavardžių voc. sing. formoje dažniausiai rašomas kietas *l*: *Apāftale* DP 610, 8, *Angele* DP 419, 10, *Michole* DP 539, 31 šalia du kartus užrašyto asmenvardžio *Sāule* „Sauliau“ DP 604, 50; *Saule Saule* „Sauliau“ PS I 362, 28, *Aniole* MP 224 a, 34, *apāftale* MP 151 a, 43, *Apāftale* MP 313 a, 41, *pāfte* MP 14 a, 10, *Po* = *wile* MP III 15 b, 50–51 šalia vieną kartą užrašytos formos su *l*: *Powile* MP 351 b, 43; *penukšte* PK 221, 8, *pašte* KN 220, 10. Matyt, voc.

³ Ne visada galima susekti voc. sing. galūnę, nes kai kuriose šnektose vienaskaitos šauksmininkas pakeičiamas vardininku, pvz.: *varlė*, *pelė* (Čiobiškis, Livintai, Laviškis...), *varlā* (Vadokliai), *panēla*, *sesū.la* (Juodupė, Onuškis).

⁴ Nors rytų aukštaičiai vilniškiai apskritai gerai išlaikė priebalsinio ir *i* kamienų galūnes, bet ir šiose šnektose žymi produktyvesnio **e**-kamieno įtaka, pvz.: acc. sing. *žū.sar*, *dū.kterai*, dat. sing. *žū.sai*, *dū.kterai*, acc. pl. *žu.sās*, *dū.kteras* (Ignalina, Šutai, Ropiškė, Daugailiai, Apsas...).

⁵ Taip kartais pasakoma ir apie Kaišiadoris, bet šioje šnektose tai yra aiškus vardininkas, nes *ē*, *ė* atviraime žodžio gale ir galūnėje –*ēs*, –*ēs* redukuojami iki *i*, *ai*, pvz., nom. sing. *lāpi*, *sāulbi*. Lazūnų šnektose tokios *ē*, *ė* redukcijos nepastebėta.

sing. formoje / visiškai suminkštėjo ne taip jau seniai (apie kitus priebalsius nėra duomenų).

Dabar senąsias šauksmininko formas, ypač daugiaskiemenes, pakeičia naujesnės su emfatine dalelyte – ai: *mėšlai, dóbilai... mėšlė, dóbólė... mėšlbi, dóbilbi* arba daugiaskiemenių daiktavardžių šauksmininkais be jokios galūnės: *ásil, dóbíl... ášól, dóból*. Tiek senąsias, tiek naująsias formas dar galima išgirsti visose aukštaičių tarmėse, bet pirmosios gajesnės pietinėse ir rytinėse tarmėse, antrosios plačiau įsigali šiaurinėse ir vakarinėse (ypač šiaurinėje panevėžiškių tarmės dalyje).

b) **Priebalsinio kamieno daiktavardžių senieji gen. sing. ir nom. pl.** Šios formos išlaikytos daugelyje rytų aukštaičių vilniškių bei uteniškių ir pietų aukštaičių šnekų, kitose tarmėse retai beaptinkamos. Labai maža terasta pavyzdžių, kur senoji galūnė *-es* būtų po /, pvz.: nom. pl. *óbelas... ábelas* (Lazūnai, Labanoras, Linkmenys, Dotinėnai, Mažėnai, Trečiūnai), *ábelas* (Rimšė, Adutiškis), *ábeləs* (Kačergiškė), gen. sing. *ábelàs... a'belàs* / *a.belàs* (Adutiškis, Linkmenys, Dūkštas, Vaišniūnai, Saldutiškis, Trečiūnai, Ceikiniai, Mažėnai, Grybėnai...), *ábelšs* (Kačergiškė), *a'belšs* (Rimšė, Kazitiškis).

Žymiai daugiau tarmėse yra žodžių, turinčių senąją galūnę *-es* po priebalsių *r, s*, po kurių ji dėsningai virsta į *-as*. Plačiausiai vartojami žodžių *sesuo* ir *duktė* senieji gen. sing. ir nom. pl. Pvz.: gen. sing. *sasaràs, dukteràs* (Gilūtos, Linkmenys, Mielagėnai, Labanoras, Trečiūnai, Švenčionėliai, Ignalina, Samavai, Dotinėnai, Antalieptė, Salakas, Punkskas, Kaltanėnai, Čivonyš, Latežeris, Ašašninkai, Leipalingis, Šumskas, Tauragnai, Kuktiškės, Sėla...); nom. pl. *sásaras, dūkteras* / *dū.kteras* (Linkmenys, Mielagėnai, Labanoras, Trečiūnai, Švenčionėliai, Antalieptė, Ignalina, Dotinėnai, Tauragnai, Čivonyš, Leipalingis, Nemenčinė, Samavai, Sėla, Apsas...). Šiauriau vartojamos kitų priebalsinio kamieno daiktavardžių senosios nom. pl. ir gen. sing. formos: *dúras* / *dú.ras* (Punkskas, Kaltanėnai, Tauragnai, Kuktiškės, Salakas, Degučiai, Adutiškis, Linkmenys, Švenčionėliai, Mielagėnai, Dotinėnai, Labanoras, Ceikiniai...), gen. sing. *žusàs* / *žu.sàs*, nom. pl. *žú.sas* (Kuktiškės, Tauragnai, Degučiai, Linkmenys, Labanoras, Sėla, Dotinėnai, Ignalina, Gilūtos, Švenčionėliai; Adutiškyje nom. pl. *žūsas* šalia *žūsies*; gen. sing. *ausàs*, nom. pl. *aūsas* (Palūšė, Mielagėnai; Adutiškyje) nom. pl. *aūsas* šalia *aūsies*), nom. pl. *móteras* / *má.teras*, gen. sing. *ma'teràs* / *ma.teràs* (Adutiškis, Linkmenys), gen. sing. *dzieveràs* (Rodūnia, Adutiškis), *debesàs, viduràs* (Ignalina, Palūšė, Šutai, Trečiūnai), *vo-veràs... va.veràs* (įvairiose pietų aukštaičių ir rytų aukštaičių vilniškių tarmių šnektose), nom. pl. *žvé.ras* (Adutiškis), *dábesas* (Palūšė, Kaltanėnai) ir kt. Kai kurie vilniškiai ir uteniškiai turi dėsningai atsiradusias formas *dú.ktərəs* / *dú.kterəs, dú.rəs, səsərəs, žūsəs, səsərəs, dukterəs, žusəs* (Rimšė, Paringys, Daugėliškis, Kačergiškė, Mažėnai, Užpaliai, Sudeikiai...). Bet formos su gen. sing. ir nom. pl. galūne *-əs* vartojamos ir kai kuriose pietų aukštaičių ir kitų tarmių šnektose, kur *re, se* pa-

prastai > *ra*, *sa*: *dukterės, sasarės, dūkterės, sāsarės* (Kabeliai, Švendubrė, Apsas), *dūkterės, sāsērės* (Lazūnai), *seserės* (Pelesa) ir kt. Matyt, čia veikia galūnės *-es* po kitų priebalsių analogija, nenorima per daug nutolti nuo tokių formų, kaip *šūnes, piėmenes, šūnės, piėmenės*, ryt. *gelažės* ir pan. Bet tai gali būti ir savotiška balsio *a* redukcija.

Taigi tose tarmėse, kur *le, re, se > lə, rə, sə* | *lɛ, rɛ, sɛ* | *la, ra, sa*, priebalsiai prieš senąją gen. sing. ir nom. pl. galūnę *-es* dėsningai būna kieti. Tačiau dėl kitų priebalsių analogijos neretai ir šiose formose tariami minkštieji priebalsiai: *óbeles, obelės*, (Panošiškės), *âbelės* (Grybėnai), *dukterės, dūkteres* | *dū.kteres, dūres* | *dū-res, žu.sės, žū-ses* | *žú-ses*... (Zietela, Purvėnai, Dieveniškės, Merkinė) arba formos su minkštaisiais priebalsiais vartojamos kaip gretiminės šalia formų su galūne *-as* (Ropiškė, Linkmenys, Dūkštas, Leipalingis, Veisiejai, Pelesa, Apsas...).

Kadangi visų kitų kamienų daiktavardžiai gen. sing. ir nom. pl. formose turi ilgą balsį arba dvibalsį, tai ir nykstančio priebalsinio kamieno nom. pl. galūnė kai kuriose rytų aukštaičių tarmės šnektose pailginama, pvz.: *dū.ra.s, dū.ktera.s, žū.sa.s* (Degučiai, Vidiškės, Arnionys, Šutai). Kai kuriose šnektose tokios galūnės gali atsirasti dėl priebalsinio kamieno daiktavardžių perėjimo į *ā* ar *ē* kamieną (plg.

Degučių *pū.sa.s* ir *žū.sa.s*). Toks perėjimas nesunkiai gali atsirasti, nes priebalsinio ir *ē* kamienų nom. pl. galūnės skiriasi tik balsio ilgumu. Bet atskirose šnektose yra tik paprastas balsio pailginimas, perėjimo į kitą kamieną nėra, plg. Vidiškių *pū.sės, žū.sa.s, kāsā.s*. Daugelyje šnektų perėjimas į *ē* ar *ā* kamieną nekelia abejonių: *žū.sės* (Grybėnai), *sāsaros* (Šutai) ir pan. Kartais analogiškai atsiranda galūnė *-as* ir ne po *l, r, s*, pvz., *pū.sas* (Kaltanėnai).

Gen. sing. galūnė taip pat gali būti pailginama, nors tai būna labai retai. Atskiri žodžiai su tokia pailginta galūne užrašyti Vidiškėse, Arnionyse, Trečiūnuose, Štuose: *sasarás, žu.sás, dukterás*. Trumpa neproduktyvaus priebalsinio kamieno galūnė labai skiriasi iš visų vardažodžio kilmininkų ir kiekybe, ir kokybe. Nors tokia pailginta galūnė kokybiškai ir nesutampa su jokio kito kamieno galūne, bet išnyksta bent ryškus kiekybės skirtumas.

Nom. pl. galūnė *-as* po įvairių priebalsių turi ir kai kurios kitos tarmės, kur šiaip jau *re, se* nevirsta į *ra, sa*: *šūnas, dū.kteras* | *dū.ktaras, piėmenas* | *piėmanas* taria visi kupiškėnai, kai kurie anykštėnai (Svėdasai, Mičionys), uteniškiai (Debeikiai). Anykštėnų ir uteniškių tarmėse turimas priešingas reiškinys, negu anksčiau minėtose vilniškių šnektose: priebalsinio kamieno nom. pl. galūnė kokybiškai sutampa su *ā*-kamienų daiktavardžių atitinkama galūne, bet išlaikomas kiekybinis skirtumas. Plg. Debeikių *várna.s* ir *šú.nas*⁶. Kupiškėnų tarmėje *-es* virtimas į *-as* žodžio gale yra visai dėsningas.

⁶ Gal čia gali būti ir *e > a* niekada nekirčiuojamoje pozicijoje, bet apskritai šis dėsnis kelia abejonių.

c) **Priebalsiai l, r, s, z prieš -ės < ěs (acc. pl.)**. Šioje pozicijoje priebalsiai paprastai būna kieti, išskyrus pakraštines šnekta, kur galimi dvejetainiai arba tik minkštieji. Žodžio galo vokalizmas po priebalsio *l* labai įvairus (po *r, s, z* dėl mažesnio ploto daug vienodesnis).

Galūnių neredukuojančios tarmės po *l* paprastai turi *-as* (vokalizmas pakitęs kaip ir žodžio viduryje): *pelàs | pèlas | palàs, kaulàs | kəulàs, avelàs | avèlas | avalàs* (vakarų aukštaičiai, pietų aukštaičiai, rytų aukštaičiai vilniškiai, kupiškėnai, uteniškiai, dalis anykštėnų).

Šauriniai vilniškiai (Rimšė, Mažėnai, Kačergiškė, Daugėliškis, Paringys, Vičiškės, kai kurie kaimai apie Dotinėnus) taria *pelàs, avelàs, mergelès* (plg. žodžio vidurio *lėdas, lėdai*). Tokias formas turi ir viena kita pietų aukštaičių šnekta, nors paprastai kaip gretimines: *avelès | avelàs, pelès | pelàs, šakelès | šakelàs* (Švendubrė, Aukštakalnis, Nedingė, Semeliškės, t. p. Giedraičiai). Čia, matyt, yra ne senesnė, prieš *-las* buvusi galūnė, o savotiška vėlyvesnė balsio *a* redukcija, plg. *šakəs, rankəs, mergəs* (Semeliškės, Aukštakalnis...). Taip redukuotas balsis *a* randamas įvairiose pietų aukštaičių šnektose, bet tik uždaroje galūnėje (paprastai prieš *s*) ir gana dažnai dvibalsyje *ai*, pvz., *rañkəi, šakəi* (Semeliškės, Perloja...). Uždaresnis balsis *i* arba priebalsis *s* šiek tiek susiaurina prieš jį einantį balsį *a*, tiek seną, tiek naują – kilusį iš *e*. Pažymėtina, kad tokio susiaurėjimo pasitaiko uždaramė skiemenyje ir žodžio viduryje: *ləñda, ləñka* (Aukštakalnis), *səilėja* (Šventežeris) *grəibo, rəika* (Kaniava) ir pan.

Beveik visose galūnes redukuojančiose tarmėse *-às < -ės* po *l* traktuojama kaip senoji galūnė *-as*: šalia *šakàs, panàs | šakəs, pànəs* tariama *peləs, kaləs | pèləs, kələs*, šalia *šakàs, panàs – pelàs, kalàs*, šalia *šaks, pàns – pèls, kàls, stàkls | stàkəls, àgls | àgəls* ir t. t.

Kai kuriose panevėžiškių šnektose redukuotasis galūnės balsis yra *vi*: *pelvís | pèlvís, vařlvís | vařlívís, avelvís | avèlvís* (Truskava, Krekenava, Devynduoniai, Ramygalė, Alantė, kai kurie kaimai apie Vabalninką, Užušiliai, Upninkai, Surviliškis, Baisogala...). Dalyje šnektų tai irgi gali būti balsio *a* redukcijos variantas, plg. *šakvís, meřvís, vařkvís* (Krekenava, Baisogala, Truskava). Šiose šnektose turimas tik vienas trumpas užpakalinės eilės balsis *vi*: *lazdvi, su lazdvi*. Bet kai kuriose šnektose sakoma *pelvís | pèlvís* šalia *šakvís | šakəs* (Davynduoniai, Baisogala). Galima manyti, kad šitokia redukcija prasidėjo tada, kai *e* po *l* nebuvo sutapęs su *a*: *katès* virstant į *katis > kàtəs, pelès > pelvís | pèlvís*. Žinoma, tai nebūtinai rodo, kad redukcija buvo labai seniai: *e* ir *a* žodžio gale po *l* dalyje tarmių, veikiantį pozicijos, ne po *l* analogijai, galėjo išlaikyti tam tikrą skirtumą gana ilgai.

Galimas dalykas, kad tokį skirtumą rodo ir dvejetainis acc. pl. formų rašymas senuosiuose raštuose (*-ies* ir *-las*). Pvz., DP: *wartès* 529, 36, *þpetes* 559, 52, *pupètes* 585, 28, *naþlès* 284, 40 greta *þakiatàs* 605, 13, *awèlas* 470, 16; Di^a: *þotes* 1, *walgiktes*

541, *burbuotes* 9; PS: *žotes* I 264, 7, *naštes* II 102, 20, *reptes* II 28, 24, *negates* I 312, 12 šalia *šakiatas* II 170, 30; MP: *žotes* 109 b, 14, *žydules* 2 b, 26, *mergišes* 63 b, 19 šalia *naštas* 213 b, 4, *naštās* 213 b, 6, *šakiatās* 2 b, 26; PK: *aveles* 70, 23, *aveles* 155, 14; EPL: *žotes* 33, 16; BK: *Awietas* 39; 13; SE: *žotas* 203, 24 *strelās* 22, 19, *avelās* 96, 16; KN: *žuvelās ir kirmelās* 244, 21, *strelās* 104, 24 šalia *žotales* 201, 4, *žmonetes* 212, 13; MK: *nāštās* 64, 24, *šakietas* 12, 29 ir t. t.

Žinoma, *e* rašymas vietoj *a* senuosiuose raštuose galėtų reikšti ir redukuotą žodžio galo *a*. Bet tai, kad *e* rašomas tik po priebalsio *l*, be to, žymiai dažniau rašoma *e*, negu *a*, leidžia manyti apie ne visišką *e* ir *a* sutapimą po *l*. Abiejų garsų rašymo dažnumas toks: DP-*e* : *a* = 11 : 3; Di³ – tik *e* (5 k.); PS *e* : *a* = 14 : 1; MP-*e* : *a* = 22 : 8; PK – tik *e* (3 k.); EPL – *e* (1 k.); SE – tik *a* (13 k.); KN-*a* : *e* = 7 : 2; MK – tik *a* (7 k.).

Po *r*, *s* vokalizmas daug vienodesnis. Didžiojoje ploto dalyje sakoma *kepurās*, *pūsasaras* / *pū.sasaras* / *pūseseras*; kur *se > sa*, sakoma *rūdmėsas* / *rū.dme.sas*, *pusās* (šis žodis daugelyje šnektų perėjęs į *iā*-kameną). Apie Rimšę, t. p. Užpaliuose, Sudeikiuose sakoma *kepurās*, *pusās*, *pū.səsərəs* / *pū.sasarəs*. Taip sakoma ir kai kuriuose pietų aukštaičių šnektose (Šventėžeris, Dubičiai – Dubičiuose tik po *r*), t. p. kai kuriuose kaimuose apie Dotinėnus), kur *ə* greičiausiai yra redukuotas *a*.

Paribio tarmėse (Merkinė, Kaniava, Zervynos, Zarasai, Stelmužė, Imbradas) *r*, *s* prieš *-ėš < -ės*, kaip ir prieš kitas galūnes, būna minkšti.

Tiek kirčiuotoje, tiek nekirčiuotoje pozicijoje galūnės *-ėš < -ės* vokalizmas po *l*, *r*, *s* kinta vienodai.

d) *ē*-kamenių daiktavardžių dviskaitos nom.-acc. formos. Tokių formų, kur galūnė būtų po *l*, rasta nedaug (daugiausia reiškia tik galininką). Tos formos trejopos:

1. *dvi/dvė* (kai kuriose šnektose ir po skaitvardžių *tris/třs*, *kėtořš*) *avėl*, *patėl* (Linkuva), *vagėl* (Žeimelis), *malkėl* (Guostagalis), *kaul* (Daujėnai), *kruvėl* (Jukiškiai) *avėl* (N. Radviliškis).

2. *dvi pelėi* (Panemunėlis), *avelėi* (Kamajai), *stiklinėlbi* (Pumpėnai), *kaulėi* (Taujėnai), *skilėi* (Derveliai). V. Krėvė Kabeliuose užrašė nom. dual. formą *dzvi sesuti* : *Dzvi sesuti laukia, penki vilkai traukia* TŽ V 584.

3. *dvi p্লাuskelė*, *geldelė* (Karsakiškis), *skarelė* (Siesikai), *dvi suknėlu* (Kernavė), *dvi pelė* šalia *dvi pelėi* (Panemunėlis).

Antroji ir trečioji forma daugelyje rytų aukštaičių panevėžiškių šnektų galėjo atsirasti analogiškai pagal daugiskaitos galininką:

acc. pl. *vaikus*, *sūmus* – nom. – acc. dual. *vaiku*, *sūnu*

acc. pl. *aveles* (tarm. *avelės*, *avelis*) – nom. – acc. dual. x *x-avele* (tarm. *avelė*, *avelis*)⁷.

⁷ Plg. J. Kazlauskas, Lietuvių kalbos istorinė gramatika, V., 1968, p. 129.

Bet taip negalima paaiškinti Panemunėje ir juo labiau Kabeliuose užrašytų formų *avelū*, *avelū*. Čia nei uždaroje, nei atviroje galūnėje trumpieji balsiai tiek neredukuojami, kad pasikeistų jų kokybė. Todėl kai kuriose šnektose *avelū*, matyt, atsirado iš *aveli*, sukietėjus priebalsiui pagal daugiskaitos galininką, o gal ir visą paradigmą.

Dėl trečiosios galūnės galima sutikti su D. Gargasaitės nuomone, kad „čia galėjo išiveržti vyriškosios giminės galūnė -u, tarmėse redukuota panašiai, kaip žodžio galo -a“.⁸

Pirmoji forma turėjo kažkokį užpakalinės eilės balsį (nes priebalsis kietas), kurio šiandien atstatyti nebegalima. Greičiausiai tai buvo antroji arba trečioji forma.

Po kitų priebalsių pavyzdžių nerasta, nes pietinėse ir rytinėse tarmėse *ē*-kamienių daiktavardžių dviskaitos formos nebevartojamoms.

e) **Įvairūs kiti atvejai prieš e.** Prieveiksmiai,rieveiksminiai žodeliai, įvardžiai rytų aukštaičių tarmėse dažnai pailginami, t. y. pridedama įvairių enklitinių dalelių. Priebalsis prieš dalelytes, prasidedančias balsiais *e, ē*, gali būti ir kietas, ir minkštas, nors dažniau minkštas, pvz.: *mėsei* (Ignalina, Grybėnai, Antakmenė), plg. Tverėčiaus šnektos *mės-andā, jūš-andā* WNT, I, p. 262, 263; *pālei*⁹ (Daugirdiškės), *vėlenai* (Kaireliai), *vėlem* (Vidiškiai), *vėlek* (Dikonys, Jotainiai), *kōlek* (Surviliškis, Pelesa), *vėlei* „verčiau“ (Rūdiškės), *bilē* (Birštonas). Šiaurinėse tarmėse plačiai vartojami *namōle* (Karsakiškis, Biržai, Dikonys, Ramyga, Jukiškiai...), *namiēle* (Pumpėnai, Pušalotas, Linkuva, Klovainiai, Rozalimas, Steigviliai, Dikonys...) gali būti *īo* kamieno kilmininkai: *namolio*, *namielio*. Dažniau prieš įvairias dalelytes kietasis *l* būna šiuose žodžiuose: *kolāi* (Alovė, Dusmenys), *kōlai* (Ramaškonys, Leliūnai), *kōlēk* (Ismony, Pelesa, Lazūnai, Jotainiai, Linkuva), *kōlē* (Alantė, Piniava), *šōlai* (Daugirdiškės, Virškupėnai), *kōluk* (Miežiškiai), *kōlbūik*, *tōlbūik* (Palomenė), *ta.laī* (Jūžintai), *vōlak* (Devynuoniai), *kōla*, *šōla*, *tōla* (Tverėčius), *pālvi* < *palē* (Dainiai), *dabartīšlas* (Sodeliai; Skemų *dabartīlē.s* gali būti „dabartėlios“). Leidžiamoji dalelytė *lai* gana plačiai tariama *lei* (Krinčinas, Steigviliai, Skaistgirys, Kuldūnai...).

Sutrumpinimai

- BBK – Trumpas mokslo krikščionizmo surinkimas, nuog Roberto Bellarmino kardyno parašitas Wilnae... 1677.
Di – Dictionarium trium linguarum in usum studiosae iuventutis auctore Constantino Szyrwid... Wilnae (skaitmuo prie santrumpos žymi žodyno leidimą).

⁸ D. Gargasaitė, Lietuvių kalbos daiktavardžio dviskaita, LKK, VII (1964), p. 136. Dėl redukcijos vienodumo galima ir suabejoti, nes, pvz., Knitiškių šnektose (5 km į šiaurę nuo Vidiškių) sakoma *du vī'rus, dvi bōbu*, bet *tris bōbas, tris vī'rus*.

⁹ J. Otrėmskis *palei* kildina iš rusų *подле* ar lenkų *podle*, J. Otrėmski. Gr., III, p. 327.

- DP – Postilla Catholica tái est: izguldimas ewangeliu... per kúniga Mikaloiv Davksza kano-
nika Médniku iz lėkiszko pergúldita... Wilniui... 1599.
- EPL – Ewangelie polskie y litewskie... Wilnae... 1674.
- KN – Kniga nobaznistes krikščioniszkos... antra karta perdrukawota... Kiedaynise... 1653.
- LKK – Lietuvių kalbotyros klausimai, V., 1957 ir t.
- LM – A. Baranauskas, Litauische Mundarten.
- MK – Maldos krikščioniszkos... Kiedaynise... 1653.
- MP – Postilla Lietuwiszka... Wilnivy per Jokubą Morkuną... 1600.
- PK – Polski z litewskim katechism... Pana Melchera Pietkiewiczza... Wilnie... 1598 (iš 1939 m.
fotografuotinio leidimo).
- PS I – Punkty Kazań... Konstantego Szyrwida... W Wilnie... MDCXXIX.
- PS II – Punkty Kazań... Constantego Szyrwida... W Wilnie... 1644.
- SE – Summa aba trumpas iszguldimas ewangeliv... Kiedaynise... 1653.
- TŽ – Tauta ir žodis, I–VII, Kaunas, 1923–1931.
- WNT – J. Otrębski, Wschodniolitewskie narzecze twareckie, I, Kraków, 1934; III, Kraków, 1932.

СОГЛАСНЫЕ *l, r, s, z* ПЕРЕД КОНЕЧНЫМ *e* В АУКШТАЙТСКИХ ДИАЛЕКТАХ

Резюме

Судьба звукоочетаний *le, re, se, ze* в конце слова отличается от судьбы соответствующих неконечных звукоочетаний. Важную роль в этом сыграла морфологическая аналогия: унификация окончаний после непалатализованных и палатализованных согласных развивались в пользу последних. Например, в памятниках 16–17 вв. встречаются формы звательного п. ед. ч. *Apāstale* „апостол“ DP 610, 8, *pāfle* „посол“ MP 14a., 10, а в современных диалектах эти формы почти всегда произносятся с мягким *l* по аналогии с *dieve* „боже“. По той же причине имеется много дублетных форм.

Большое значение имеет и редукция гласных: ср. вин. п. мн. ч. *pelàs* (во многих диалектах) и *pelùs, pèls* (в говорах паневежского диалекта) (литер. *pelès* „мышей“).